

A nagy történetmesélő – a döntéshozatal történeti modellje, utólagos okoskodási torzítás és a jogi felelősség utólagos megállapításának pszichológiai kérdései

I. A jogi döntéshozatal történeti modellje

Hastie és Pennington kísérletében esküdteknek kellett egy tárgyalási összefoglalót meghallgatniuk száz mondat formájában, majd döntést hozniuk a vádlott büntetőjogi felelősségének a kérdésében.² Bűnös vagy ártatlan? Mindenki pontosan ugyanazokat a mondatokat kapta, 50 állítást az ügyésztől, 50 állítást a védőtől. A kutatók azonban manipulálták az állítások sorrendjét, mind az ügyész, mind a védő oldalán kialakítottak egy koherens, „történeti sorrendet”, és egy eredeti, a bírósági meghallgatásokat tükröző, történeti értelemben véletlenszerű „tanúzási sorrendet”.³ Így tehát összesen négy ténybeli felállással találkozhattak az esküdtek: ügyészi oldalon egy koherens történeti elrendezés arról, hogy a vádlott gyilkosságot követett el és ugyanez véletlenszerű tanúzási sorrendben, a másik oldalt pedig egy koherens verziót a vádlott ártatlanságáról, és szintén egy tanúkhöz igazodó, véletlenszerűt. A sorrend variálása, ahogy a kutatók sejtették, magával rántotta a büntetőjogi felelősségben hozott ítéletet is:

Ügyészi állítások „történeti sorrendben” (koherens), Védői állítások „tanúzási sorrendben” (véletlenszerű) = ítélet: 78% bűnös

Ügyészi állítások „tanúzási sorrendben” (véletlenszerű), Védői állítások „történeti sorrendben” (koherens) = ítélet: 31% bűnös

Ügyészi állítások „történeti sorrendben” (koherens), Védői állítások „történeti sorrendben” (koherens) = ítélet: 59% bűnös

Ügyészi állítások „tanúzási sorrendben” (véletlenszerű), Védői állítások „tanúzási sorrendben” (véletlenszerű) = ítélet: 62% bűnös

Mi ennek a jelenségnek a magyarázata? Pennington és Hastie kiterjedt kutatásaikban a jogi döntéshozatal pszichológiai mechanizmusait próbálják felderíteni.⁴ Már egy korai kísérletükben megállapították, hogy az esküdtek alapvetően történetekbe rendezik a bizonyítékokat.⁵ Ez triviálisnak is tűnhet, de mégsem az, hiszen a rendező elv lehetne pro és kontra érvek felsorakoztatása, jogi kérdések szerinti rendezés vagy valamilyen más argumentatív struktúra is. A központi kognitív feladat a jogi eljárásokban így nem ezek, hanem egy történet megkonstruálása.⁶ Utóbbit nevezik a döntéshozatal történeti modelljének (story

¹ A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusza

² Pennington, N., & Hastie, R. (1986). Evidence evaluation in complex decision making. *Journal of personality and social psychology*, 51(2), 242.

³ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. *Judgment and decision making: An interdisciplinary reader* – 221.o.

⁴ Pennington, N., & Hastie, R. (1986). Evidence evaluation in complex decision making. *Journal of personality and social psychology*, 51(2), 242. ; Pennington, N., & Hastie, R. (1992). Explaining the evidence: Tests of the story model for juror decision making. *Journal of personality and social psychology*, 62(2), 189. ; Pennington, N., & Hastie, R. (1988). Explanation-based decision making: Effects of memory structure on judgment. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 14(3), 521. ; Pennington, N., & Hastie, R. (1991). A cognitive theory of juror decision making: The story model. *Cardozo L. Rev.*, 13, 519.

⁵ Pennington, N., & Hastie, R. (1986). Evidence evaluation in complex decision making. *Journal of personality and social psychology*, 51(2), 242.

⁶ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. *Judgment and decision making:*

modell), ami a következőként foglalható össze. A történetek közvetítő mentális struktúrák a tárgyi bizonyítékok és a döntés között. Végeredményben így a döntés nem közvetlenül a tárgyi bizonyítékokból származik, azokból előbb egy történetet alkotunk, majd a történetből hozunk döntést. A különbség megértése fontos. Egy történet ugyanis nem egyenlő a tárgyi bizonyítékok objektív súlyának aggregátumával. Innentől nem az eredeti, nyers tények alapján döntünk, hanem az összefoglaló történetre alapozunk. Kialakul tehát a tények és a döntés között egy közbenső reprezentáció.⁷

Történeteket sajátos elvek alapján hozunk létre, és sajátos elvek alapján értékelünk. Az eljárás elején a történeteket az esküdtek spontán módon alakítják ki különböző okozatokkal és intenciókkal, majd a bizonyítékokat a korábban létrehozott történetekhez igazítják. A történet tehát irányítani fogja a bizonyítékok megértését és feldolgozását. Ezt a kétirányúságot mások is kutatták a jogi érvelés tekintetében: nemcsak a premisszák határozzák meg a konklúziót, hanem a konklúzió is meghatározza a premisszákat.⁸ Mivel a történet visszahat a bizonyítékra, ugyanoda jutunk, mint előzőekben írtam: egy bizonyíték súlya nem önmagában véve lesz értékelve, hanem az alapján, mennyire illeszthető az adott történetbe. A történeti magabiztosság alapja pedig az lesz, hogy a történet mennyi tényt tud magába olvasztani, és mennyire koherens. A koherencia mindig elnyomja a kételyt, de egy történet koherenciája nem biztos, hogy valóságtartalmának pontos jelzője.⁹ Egy összeesküvés elmélet például tűnhet sokkal koherensebbnek, mint pusztán véletlenek sorozata (ami sokszor a valóság), és magába olvashatja az esemény sok tényét, ettől még nem biztos, hogy igaz lesz.

Akik különböző ítéleteket hoznak, különböző történeteket alkotnak, tehát az eseményeket egy más okozati konfigurációba rendezik.¹⁰ Hogy miért alkotunk más történeteket, azt nagyjában meghatározza például, hogy milyen történeti sémákkal és azt erősítő személyes tapasztalatokkal rendelkezünk. Pennington és Hastie az elhíresült O.J. Simpson ügyet hozza fel példának, ahol két narratíva - Simpson bűnössége, illetve a rasszista nyomozók diszkriminatív gyakorlata és terhelő bizonyítékok mesterséges előállítása - versengett.¹¹ A legtöbb afrikaiamerikainak van személyes tapasztalata a hatóságok diszkriminatív gyakorlatával kapcsolatban, így az emlékezetükben tárolt események ezt a narratívát támogatták, míg az angloamerikaiak ugyanezt a történetet nehezebben konstruálták meg. De a történet megalkotását nem csak belső, hanem külső, kontextuális tényezők is befolyásolják, mint például a bizonyítékok sorrendje. Itt érünk el a fejezet elején bemutatott kísérlethez is. Egy történet megalkotás alapvetően könnyű, ha az arról kapott bizonyítékok időbeli és okozati sorrendben egyeznek az eredeti eseménnyel, és nehéz, ha a sorrend ezt nem követi.¹² Amikor a bizonyítékok bemutatásának a sorrendje megkönnyítette egy történet létrehozását, az esküdtek azt preferálták ítéleteikben, a nehezebben létrehozható narratívával szemben.

A történeti modell tárgyalótermi taktikai kérdéseket is felvet. A büntetőjogi tárgyalások során sokszor egy történet jelenik meg; az ügyész narratívája, amit a védelem próbál gyengíteni. Ilyenkor ennek az egy történetnek a koherenciája, illetve az dönt, hogy a történet mennyit tud

---

An interdisciplinary reader, 212. – 215.o.

⁷ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 212.o.

⁸ Holyoak, K. J., & Simon, D. (1999). Bidirectional reasoning in decision making by constraint satisfaction. Journal of Experimental Psychology: General, 128(1), 3. ; Simon, D., Snow, C. J., & Read, S. J. (2004). The redux of cognitive consistency theories: evidence judgments by constraint satisfaction. Journal of personality and social psychology, 86(6), 814.

⁹ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 104.o.

¹⁰ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 220.o.

¹¹ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 215-216.o.

¹² Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 221.o.

lefedni az asztalon lévő tények közül. A kutatások szerint ezekben az esetekben a védelem jobban jár, ha nem hoz létre egy saját, gyengébb narratívát, ekkor ugyanis gyakrabban születik büntetőjogi felelősséget megállapító ítélet.¹³ A fentiekből is következik, hogy egy gyengébb versengő történet csak növeli a koherensebb történet sikerét. Szintén hatékony tárgyalási stratégia a kutatások alapján, ha az ügyvéd történetét már a nyitó beszédében röviden kifejti. Ezzel előhangolja a narratívájára a hallgatóságot, akik a bizonyítékokat később ehhez igazítva érzékelik, növelve ezzel a történetéhez igazodó ítélet esélyét.¹⁴ Vizsgálták az esküdtek döntéshozatalát kártérítési perek során is, és ugyanarra jutottak. Az esküdtek a bizonyítékokból itt is először spontán módon egy összefoglaló narratívát alkottak, ami tartalmazta a főbb eseményeket, okozatiságukat és időrendiségüket.¹⁵ A bizonyítékokat összekötő történeti ragasztó általában az alperesnek adott motiváció, a konkrét esetben a vállalati kapzsiság volt.

Az esküdtek tehát narratív struktúrák alapján rendezik és értelmezik a bizonyítékokat a magán és a büntető ügyekben is, ami viszont nem felel meg sem a klasszikus kognitív algebrának, sem a racionális döntéshozatalnak.¹⁶ Nem komputáció zajlik, amiben a bizonyítékok objektív értéke számít, hanem irányított érvelés, ami alapján az elemeket narratív kosarakba gyűjtjük. Narratív bevásárlólistánk fogja meghatározni, hogyan értékeljük az elénk kerülő tényeket. Az eljárás során a döntéshozók így a szóban forgó események történeteit szépen építgetik az ügyészség és a védelem által szolgáltatott információk alapján. A fő rendező elv a belső koherencia, így a történetek végül nem feltétlenül lesznek összhangban a valósággal. Vajon ezek a kutatási eredmények ráhúzhatók e a bírói döntéshozatalra? Mivel ilyen kiterjedt bírói kutatás eddig nem volt, a választ nehéz megadni. Segíthet viszont orientálódni, ha megnézzük az általános pszichológiai szakirodalmat. Az átlagemberek gondolkodását más kontextusokban is a történetek határozzák meg? Ha igen, miért ilyen fontosak életünkben a történetek? És ha mindenki történetek alapján hoz döntéseket, a bírók miért különböznenek?

II. Az oksági gondolkodás és veszélyei

A történeteknek óriási erejük van. Ezt nem csak az előző fejezetben leírtak, számos pszichológiai, humánológiai, antropológiai kutatás, de a hétköznapi megérzéseink is megerősíthetik. A történetek összetartanak minket régi barátainkkal, információval szolgálnak a közösség tagjairól,¹⁷ segítenek értelmezni a múltat és a jövőt, politikai és kulturális közösségeket formálnak, háborúkat indítanak el, tényeket rendeznek át, vagy csak szórakoztatnak minket. Honnan ered a történetek hatalma?

Ahhoz, hogy megválaszoljuk, az alapokig kell visszamennünk. A történetek azért olyan erősek, mert mentális működésünk alapvető jellegéhez igazodnak. A gyors döntéshozatalért felelős első rendszer¹⁸ ugyanis csak így tud megfelelő sebességgel értelmet kibányászni a

¹³ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 222.o.

¹⁴ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 222.o.

¹⁵ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 222.o.

¹⁶ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 213.o.

¹⁷ Az emberi kommunikáció zöme – akár e-mail, akár telefonhívás, akár újságcikk formájában – még ma is pletyka. A pletykaelmélet szerint a nyelv kifejezetten erre a célra fejlődött ki. "Az arról szóló információk, hogy kiben lehet, és kiben nem lehet megbízni, azt jelentették, hogy a kisebb hordákból nagyobbak lettek, és a sapiensek az együttműködés szorosabb és elvontabb formáit tudták kifejleszteni" – Harari, Y. N. (2015). SAPIENS–Az emberiség rövid története. Animus Kiadó Kft..

¹⁸ A modern kognitív pszichológia az érthetőség kedvéért az ember mentális folyamatait két nagyobb rendszerbe gyűjti. Az egyik a gyors gondolkodás, azaz az *első rendszer*: ez az automatikus, tudat alatti, intuitív és asszociatív

körülöttünk lévő világból.¹⁹ Gondolkodásunk alapműködése tekintetében okozati, az információkból történeti pontokat hozunk létre, amiket pillanatok alatt összekötünk vélt vagy valós feltételezéseinkkel. Az első rendszer automatikusan mindenről történeteket alkot, ezen történetek sikere pedig egyedül annak a koherenciájától függ, a felhasznált adatok minősége és mennyisége teljesen lényegtelen.²⁰

Történetekre húzzuk fel a világot, és ha már itt tartunk, saját magunkat is. Személyiségünk folyamatosságát a magunkról létrehozott történet adja, ahogy cselekedeteinket is mindig megpróbáljuk megmagyarázni történetekkel. Bár folyamatosan változunk, emlékezetünk konstruktív módon egyben tartja életünk narratíváját. Ez az egyben tartás kifejezetten kreatív, alkotó munka, ebből is fakad emlékezeti rendszerünk rendkívül megbízhatatlan jellege.²¹ Az igen elterjedt mítosszal ellentétben az emlékek nem a valóság állóképszerű, objektív lenyomatai, nem a megítélésünktől független pillanatfelvételek, hanem egykori tapasztalataink jelentését, értelmét, és a hozzá fűződő érzelmeinket hordozó egyveleg.²² Utóbbival foglalkozik a modern emlékezetkutatás, melynek eredményei szintén fontosak számunkra, hiszen a tanúk emlékezete központi helyet foglal el a jogi eljárások során. Általában az emberek akkor élnek meg súlyosabb válságot, amikor a saját magukról alkotott narratíva valamiért megszakad, vagy azt át kell értelmezni. Az átértelmezés nehéz, de óriási erővel bír, így teljesen meg tudja változtatni életünket. Ilyenkor átalakítjuk, kicseréljük eddigi történeteinket, személyiségünket új narratívák köré építjük. Erről az átalakításról szól számos pszichoterápiás módszer is. A történeti gondolkodást, az abból következő kérdéseket és veszélyeket a jobb áttekinthetőség érdekében következőkben pontokba szedve tárgyalom:

1. *A történet automatikus értékelése szempontjából lényegtelen a történet forrása.* Az embereknek teljesen mindegy, hogy a vízautomatánál halottak valamit, vagy a The New York Times-ban olvasták, az első rendszer ugyanis nem tudja elkülöníteni a meggyőződés fokozatait, sem megkülönböztetni az információkat forrásuk alapján.²³ Ez nem túl jó hír a jogi eljárások tekintetében, ahol az információk elkülönítése származásuk alapján fontos. Utalva a tiltott bizonyítékokra, nyilván kevésbé értékes kellene, hogy legyen egy mendemonda (hearsay), mint a tanú közvetlenül megélt emléke. Ennek azonban pszichés rendszerünk ellentmond.
2. *Történetekkel csak történetek tudnak versenyezni.* Fentiekből is következik, hogy amikor egy üzenet tartalmaz egy történetet és a történet forrását, általában csak a történetre figyelünk. Vegyük a következőt: „300 idős ember telefonos megkérdezése alapján kiderül, hogy az amerikaiak 60%-a támogatja az elnököt”.²⁴ Ezzel az állítással teljesen fölösleges racionálisan felvenni a harcot, például azzal érvelni, hogy a használt minta nem reprezentatív. Amire szükség van, egy ellentörténet, például hogy: „a demokrata párt hamis kutatásokkal próbálja az embereket

---

részünk. A másik pedig a lassú gondolkodás, azaz a *második rendszer*. Ez a racionális, logikus problémamegoldó énünk. Bár a *második rendszer*ünkkel azonosítjuk magunkat, ezért azt gondoljuk, a tudatos gondolkozásból származnak meggyőződéseink, döntéseink leginkább az automatikus és tudat alatti információfeldolgozás, azaz az *első rendszer* csapongó benyomásainak és asszociációinak eredménye. Ezeket később a tudatos gondolkodás magáévá teszi és racionalizálja - Kahneman, D. (2019). Gyors és lassú gondolkodás. HVG Kiadó Zrt. – 28-29.o.

¹⁹ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 104.o.

²⁰ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 102.o.

²¹ Pl: Schacter, D. L., & Gábor, B. (2002). Az emlékezet hét bűne: Hogyan felejt és emlékszik az elme?. HVG. ; Schacter, D. L., & Zoltán, D. (1998). Emlékeink nyomában. Háttér.

²² Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., & Bem, D. J. (2005). *Pszichológia*. Budapest. *Osiris Kiadó* – 321.o.

²³ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 133.o.

²⁴ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 133.o.

manipulálni”.²⁵ Az eljárások során ezért hasznos lehet mindig történetek formájába önteni érveinket.

3. *A történet mindig több, mint az azt alkotó tények összessége.* Az első rendszer a tények mennyiségével sem törődik, és már bizonyítékok morzsáiból részletgazdag képet hoz létre. Ennek eredményeként mindig úgy képezzük le a valóságot, hogy azt a kelletténél több értelemmel ruházzuk fel.²⁶ Automatikus rendszerünk az információk szilánkjából színes tájképet fest, mi pedig elveszünk a látványban. Szintén nem a legszerencsésebb a jogi eljárásokban elvárt minőségű tényfeltárás szempontjából.
4. *Az oksági gondolkodás legyőzi a statisztikai megközelítést.* Az oksági gondolkodásra való hajlamunk miatt komoly hibákat vétünk véletlenszerű események megítélésénél. Okozati mintázatokat találni a véletlenszerűségben, ellenállhatatlan élmény számunkra – pedig a való világban rengeteg ténynek nincs különösebb oka, azokat egyszerűen a véletlen emeli ki az alternatívák sorából.²⁷ A véletlenszerű folyamatok viszont számos olyan sorrendet eredményeznek, amik arról győznek meg minket, hogy azok mégsem véletlenszerűek.²⁸ Ez a hibás valóságértelmezés sokszor hibás közpolitikai döntésekhez is vezet. Az USA-ban azt találták, hogy a kis létszámú iskolák felülreprezentáltak a legjobbak rangsorában, ezért elkezdték támogatni kisméretű oktatási intézmények kialakítását. Könnyű volt a sikerekre egy jó történetet építeni: a diákok több figyelmet kapnak, interaktívabb oktatásban tudnak részt venni, több a visszajelzési lehetőség. Az ok azonban nem ezekben keresendő, a mintázatot egy egyszerű statisztikai törvényszerűség okozza - a kisebb mintavétel mindig szélsőségesebb eredményeket hoz létre! Az okság helyett tehát egy véletlenszerűségről volt szó. Amikor statisztikusok megnézték, a kis létszámú iskolák a legrosszabbul teljesítők között is felülreprezentáltak voltak.²⁹ Valójában jobb teljesítmények születnek a nagy iskolákban, a téves okozatiság pedig ésszerűtlen oktatáspolitikát és erőforrás elosztást eredményezett.
5. *Attribúciós hibák a személyészlelés során.* Az emberek viselkedését általános hajlamok és szándékok megnyilvánulásának értelmezzük, mert így ok-okozatilag könnyen megérthetők.³⁰ Ez korrelál Hastie és Pennington kutatásaival, ahol a bizonyítékokat összekötő történeti ragasztó sokszor az alperesnek adott motiváció.³¹ Pedig lehet, hogy véletlen körülmények, vagy épp teljesen más szándékok hoznak létre egy adott viselkedést. A személyészlelés nagymértékben aktív, konstruktív folyamat, ennek hibáiról és szabályszerűségeiről külön írásban kell foglalkozni.
6. *A koherencia téves magabiztosságot hoz létre.* Az ítéletekbe vetett szubjektív bizalom a történet koherenciáját és a feldolgozásuk kognitív könnyedségét fogja tükrözni, nem pedig pontosságukat. Mindig oda kell figyelnünk, mert a nagy magabiztosság arra utal, hogy koherens történetet alkottunk, nem arra, hogy a történet igaz.³²

---

²⁵ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 133.o.

²⁶ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 133.o.

²⁷ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 136.o.

²⁸ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 134.o.

²⁹ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 137.o.

³⁰ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 231.o.

³¹ Hastie, R., & Pennington, N. (2000). 13 Explanation-Based Decision Making. Judgment and decision making: An interdisciplinary reader, 212. – 222.o.

³² Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 246.o.

7. *Narratív fallácia, avagy a múltból alkotott téves történetek átértelmezik a jövőt.* Nemcsak a jelent értelmezzük történetekben, hanem a múltat is. Történeteken alapuló téves okoskodásaink a múlt eseményeiről meg fogják határozni világszemléletünket és a jövőre vonatkozó elvárásainkat is. A narratív fallácia főbb elemei Nassim Taleb szerint: lebecsüljük a szerencsét, és túlbecsüljük a tehetséget, butaságot / egy két kirívó eseményre összpontosítunk sok esemény helyett / inkább konkrét, mint elvont történeteket alkotunk.³³

Jól látszik, hogy a történeti gondolkodás sokszor ellene megy a jogi eljárásokkal szemben támasztott elvi szintű követelményeknek. Feltételezhető, hogy a történetek primátusa az összes jogi szereplő döntéshozatalát meghatározza. Az információk gyors összekapcsolása koherens történetekbe egy jogi kontextusban jól kutatott kognitív torzításhoz is elvezet minket. Ez az utólagos okoskodási torzítás (hindsight bias).

III. Ex post és ex ante tort law

Duluth városa befejezte egy új felvonóhidat építését a Miniwapa folyó torkolatában. A folyón jelentős mennyiségű áruszállítás zajlik, a Miniwapa azonban decembertől áprilisig jellemzően befagy, ezzel a kereskedelem is. Az aktív időszakban a hidat 24 órában figyelik és karbantartják, a passzív hónapokban erre nincs szükség. A téli-tavaszi hónapokban megvan annak az esélye, hogy a jég és törmelék az új hídnak köszönhetően gátat képez és áradást okoz. Az áradás megelőzhető egy kifejezetten költséges beruházással, egy állandóan működő árvízfigyelő rendszerrel. A Városi Katasztrófavédelmi Bizottság ülésén vagyunk. Mindkét oldalon van egy csokor ésszerű pro és kontra érv is, a választás tehát nehéz. Meghallgatjuk az összes szakértő által elért tényeket, számolunk, majd hozunk egy felelős döntést. (ex ante perspektíva)

A következő évben azonban megtörténik, amitől félni lehetett. Egy nem várt tavaszi olvadás miatt beragadt egy adag hordalék, áradást és károkat okozva egy helyi pékségnek. A helyi pék bepereli a várost, mivel szerinte az nem tette meg az elvárható óvintézkedéseket. (ex post perspektíva)³⁴

A fentihez hasonló ügyekben a felelősség értékelésénél az amerikai tort law egy racionális költség-haszon elemzést végez el. A kérdés így könnyen leredukálható egy matematikai formulára: ha a baleset okozta károk és a baleset lehetőségének a szorzata magasabb, mint az óvintézkedés költsége, akkor a felelősség megállapítható az alperes oldalán.³⁵ Ezt a kártérítési algebrát a *United States v. Carroll Towing Co.*, 159 F.2d 169 (2d Cir. 1947) ügyben a bíróság ténylegesen is képletbe foglalta:³⁶

Baleset előfordulásának lehetősége (L)

Balesettel okozható kár mértéke (K)

Óvintézkedéssel járó költségek (Ó)

Felelősség (F) = (Ó) < (L) x (K)

³³ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 231.o.

³⁴ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). Ex post ≠ ex ante. *Law and Human Behavior*, 19(1), 89-104. – 94-97.o

³⁵ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). Ex post ≠ ex ante. *Law and Human Behavior*, 19(1), 89-104. – 90.o

³⁶ Lásd eredetiben: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/159/169/1565896/> „Possibly it serves to bring this notion into relief to state it in algebraic terms: if the probability be called P; the injury, L; and the burden, B; liability depends upon whether B is less than L multiplied by P: i. e., whether B > PL.” – utoljára letöltve: 2019.12.05

Ez tehát az elvárható, racionális mértékegysége a gondosságnak! Ha az emberek tartják magukat a formulához, viselkedésük szabályszerű lesz és el fogják kerülni a jogi felelősségre vonást. Ahhoz, hogy a formula működjön a gyakorlatban, a bíróságon úgy kell megbecsülnünk egy esemény kimenetelének a valószínűségét (L), mint az az eredeti időpontban volt, tehát el kell vonatkoztatnunk az azóta már megvalósult kimeneteltől. A pszichológiai szakirodalom szerint erre azonban nem vagyunk képesek. Életbe lép ugyanis egy jellegzetes kognitív hiba, az utólagos okoskodás torzítás (hindsight bias), vagy más néven a "mindig is tudtam jelenség" (knew-it-all-along phenomenon). Az események után két dolgot is túlbecsülünk: túlbecsüljük az esemény bekövetkezését a valószínűségét, szinte elkerülhetetlennek érezzük és azt is túlbecsüljük, hogy a múltban mennyire volt előrelátható az adott esemény.³⁷

Az utólagos okoskodás torzítást jogi kontextusban többször is vizsgálták pszichológusok. A fenti kísérlet alapja egy valószínű amerikai kártérítési per - *Petition of Kinsman Transit Co.* (1964). A résztvevők egyik felének *ex ante* perspektívából, a Városi Katasztrófavédelmi Bizottság ülésén kellett döntést hozniuk az árvízfigyelési rendszerről. Itt a kimenetel tudta nélkül az embereknek csupán a 24%-a gondolta úgy, hogy a városnak fel kellene vállalnia a beruházást. Az résztvevők másik felének pontosan ugyanazon tények alapján, de a kár ismeretében kellett döntenie. Itt már több mint kétszer annyian, a résztvevők 56.9%-a gondolta úgy, hogy a felelős döntés az árvízprevenációs rendszer megépítése lett volna.³⁸ Ez a szám ugyanilyen magas volt akkor is, amikor külön megkérték a bírálókat, hogy vonatkoztassanak el a kimeneteltől, és próbáljanak meg alternatív kimeneteket is elképzelni. Mivel minden károkozás szükségszerűen ilyen utólagos ítéleteket von maga után, a meg nem tett óvintézkedésekért később akkor is megállapíthatják a felelősséget, ha azt ésszerűen nem lehetett volna igazolni előzetesen.³⁹ Ugyanezt mutatták ki más kutatások is. Minden egyéb tényező egyezése mellett is, nagyobb valószínűséggel döntünk egy terapeuta gondatlanságáról, ha tájékoztatnak minket, hogy a páciens agresszív viselkedése miatt a kár később bekövetkezett.⁴⁰ Ebből az is következik, hogy a klasszikus joggazdaságtani, racionális költség-haszon elemzés nem fog megvédeni minket a jogi felelősségre vonás alól, mert (L) mértéke idővel indokolatlanul megváltozik.

Az utólagos okoskodás torzítás egy széles körben kutatott pszichológiai jelenség, az élet szinte minden területén sokkal okosabbak vagyunk az *ex post* perspektívából. Kimutatható a torzítás, amikor nők terhességi tesztek eredményére reagálnak,⁴¹ amikor történelmi események valószínűségét ítélik meg,⁴² vagy amikor átértelmezzük múltbeli politikai választások kimeneteleit.⁴³ A torzítás miatt a múlt inkább kiszámíthatónak tűnik, mint amilyen valójában volt, azzal pedig, hogy mindent kiszámíthatóbbnak látunk utólag, csökkenteni tudjuk a körülöttünk lévő káoszt és bizonytalanságot. Utóbbi a kognitív torzítás motivációs magyarázata. Miután az események kibontakoznak, az elme automatikusan következtetéseket von le az eredmények ismerete alapján. Utólagos perspektívából nézve ezért azok a megelőző események, amelyek a tényleges eredményt hozták létre, sokkal jelentősebbnek tűnnek, mint

---

³⁷ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). *Ex post* ≠ *ex ante*. *Law and Human Behavior*, 19(1), 89-104. – 90.o

³⁸ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). *Ex post* ≠ *ex ante*. *Law and Human Behavior*, 19(1), 89-104. – 98.o

³⁹ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). *Ex post* ≠ *ex ante*. *Law and Human Behavior*, 19(1), 89-104. – 101.o

⁴⁰ LaBine, Susan J., and Gary LaBine. "Determinations of negligence and the hindsight bias." *Law and Human Behavior* 20.5 (1996): 501-516.

⁴¹ Pennington, D. C., Rutter, D. R., McKenna, K., & Morley, I. E. (1980). Estimating the outcome of a pregnancy test: Women's judgements in foresight and hindsight. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(4), 317-324.

⁴² Fischhoff, B. (2003). Hindsight ≠ foresight: the effect of outcome knowledge on judgment under uncertainty. *BMJ Quality & Safety*, 12(4), 304-311.

⁴³ Leary, M. R. (1982). Hindsight distortion and the 1980 presidential election. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(2), 257-263.

azok, amelyek eltérő eredményt hoztak volna létre. A jelenség tulajdonképpen három külön résztorzítást is tartalmaz:

1. *előreláthatósági torzítás*: úgy érezzük, az eseményt bekövetkezése előtt meg lehetett jósolni, az előrelátható volt.

2. *elkerülhetetlenségi torzítás*: úgy érezzük, az esemény elkerülhetetlen volt, de legalább is nagyon valószínű, hogy bekövetkezzon. (korrelál azzal, hogy általában is alábecsüljük a véletlen és a szerencse szerepét)

3. *emlékezeti torzítás*: rosszul emlékszünk korábbi véleményeinkre, eltorzítjuk azokat, mintha korábban is „megmondtuk volna”.⁴⁴

A 3. torzítás nagyon érdekes, amint a világról új nézeteink alakulnak ki, képtelenek vagyunk felidézni, mit gondoltunk mielőtt megváltozott a gondolkodásunk, azaz nem tudjuk rekonstruálni múltbeli tudásunk stációt.⁴⁵ Amikor kísérletben felméri az emberek halálbüntetéssel kapcsolatos attitűdjeit, majd megváltoztatják azt ellene vagy mellette szóló meggyőző érveléssel, a kísérlet végén a résztvevők nem igazán tudják előhívni korábbi véleményüket.⁴⁶ Az emberek ilyenkor helyettesítenek, és korábbi attitűdjük helyett a jelenlegit hívják elő. Így növekszik meg azoknak a száma, akik előre látták a 2008-as válságot vagy Trump elnökké választását. A torzítások ráadásul érzékenyek a feladat bonyolultságára és arra, hogy az esemény mennyire szélsőséges – minél komplexebb a megítélendő esemény és minél kevésbé volt valószínű, hogy bekövetkezzon, annál jobban torzítunk utólag.⁴⁷ A torzítás ritkán okoz problémát a mindennapi életben, mert általában nincs szükség arra, hogy újra megbecsüljük, mi az, amit tudhattunk egy adott ponton, és mi az, amit nem. A jogban ez azonban komoly akadályt jelenthet.

IV. Én mindig is láttam – utólagos okoskodás az orvosi műhiba perekben

Az utólagos okoskodás torzítás jogi vonatkozásai akkor kerültek a kutatások fókuszába, amikor az orvosi munka kapcsán kezdték vizsgálni azt. Egy orvos diagnózisa lehet meghozatala során teljesen megalapozott, a tényleges betegség lefolyása fényében úgy érezhetjük, az orvos nem látta a nyilvánvalót vagy felelőtlen diagnosztát volt, így végül jogilag is felelősségre akarjuk vonni. Harley és Loftus a következő példával kezdik témába vágó kutatásukat, képzeljük el a következő forgatókönyvet.⁴⁸ Helyi kórházban a beteg rutin röntgenvizsgálaton vesz részt 1-es időpontban, 1-es radiológus pedig normálisnak találja az orvosi képalkotás során készített felvételeket. Pár hónappal később a páciens elkezd rosszul érezni magát, elmegy megint mellkas röntgenre, ahol radiológus 2-es egy tumort fedez fel. A kezelés ellenére a páciens életét nem lehet megmenteni. A család bepereli radiológus 1-est, szerintük orvosi műhiba történt, az időpont 1-ben alkotott kép alapján radiológus 1-nek fel kellett volna fedeznie a formálódó daganatot. Radiológus 2-es szakértőként megnézi az első képet, már a kimenet tudatában! Ezután ő is kijelenti, már fel kellett volna fedezni a tumort 1-es időpontban is. De a

---

⁴⁴ Blank, H., Nestler, S., von Collani, G., & Fischer, V. (2008). How many hindsight biases are there?. *Cognition*, 106(3), 1408-1440.

⁴⁵ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 235.o.

⁴⁶ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 235.o.

⁴⁷ Harley, E. M., Carlsen, K. A., & Loftus, G. R. (2004). The "saw-it-all-along" effect: demonstrations of visual hindsight bias. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 30(5), 960.

⁴⁸ Harley, E. M., Carlsen, K. A., & Loftus, G. R. (2004). The "saw-it-all-along" effect: demonstrations of visual hindsight bias. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 30(5), 960.

szakértő ezt úgy mondja, hogy már tisztában van a tumor létezésével, ami számára bizonyítottan láthatóbbá teszi azt.⁴⁹ Ha tudod, hogy mit keresel, nyilván könnyebben megtalálsz.

A fenti képzeletbeli eset nagyon is gyakori a valóságban, az elmúlt 20 évben a legtöbb amerikai műhiba a radiológia területén ilyen perceptuális-döntéshozatali kérdések köré épült.⁵⁰ A mindig is tudtam hatás mellett az én mindig is láttam hatás, tehát a torzítás vizuális verziója is erősen érvényesül. A vizuális teljesítményünket egyébként általánosságban is túlbecsüljük. Metapercepciók kutatások szerint például az emberek 90%-a állítja, hogy észrevenné filmnézés közben, ha egy sál eltűnne a jelenet közben a színésztől, míg a valóságban, összesen a résztvevők 0%-a vette észre a változást.⁵¹ Szintén a jog és pszichológia kérdései közé tartozik, metapercepciók és metakogníciós megérzéseink milyen téves elvárásokban manifesztálódnak a jogi eljárások során.

A kutatások emellett azt mutatják, hogy az emberek módszeresen összekeverik a döntéseket azok következményeivel.⁵² A megfigyelők nem az alapján ítélik meg egy döntés ésszerűségét, hogy ésszerű volt-e, hanem hogy jó vagy rossz eredménnyel zárult. Amikor egy alacsony kockázatú sebészi beavatkozás eredményeként előre nem látható komplikációk következnek be, az esküdtek hajlamosak azt hinni, hogy a műtét valójában kockázatos volt (elkerülhetetlenségi torzítás), és az orvosnak ezt tudnia kellett volna (előreláthatósági torzítás).⁵³ Pedig sajnos, sokszor a jó döntések is vezethetnek rossz eredményre. Altatással kapcsolatos, kicsivel több mint 1000 gondatlansági ügy vizsgálatakor a kutatók azt találták, a felelősségre vont orvosok az esetek több mint 40%-ban egyébként megfelelő módon jártak el.⁵⁴ Nem ennyire kimagasló, de szintén magas, 21%-os arányban kellett kártérítést fizetniük orvosoknak egyébként megalapozott eljárásaik miatt New Jerseyben, derül ki egy 1977 és 1992 közötti 8231 műhibapert vizsgáló átfogó kutatásból.⁵⁵ Mivel a jó döntés nem garantálja a jó kimenetelt, a rossz pedig a rosszat, minél inkább meghatározó maga az eredmény, annál inkább a szerencse alapján büntetünk és jutalmazunk. A kimeneti torzítás miatt nem tudjuk a döntést helyesen értékelni - azon vélekedések alapján, amik a döntés meghozatalakor észszerűek voltak.⁵⁶ A torzítás itt különösen veszélyes, ha ugyanis az orvosi munkára telepített jogi felelősség nem optimális, azzal a kockázatvállalás ésszerű határait rosszul húzzuk meg és végül csökkentjük az egészségügy hatékonyságát. A műhibaperek elterjedésével az orvosok arra motiváltak, hogy a konvencionális kezeléseket válasszák akkor is, ha azok épp nem segítenek.⁵⁷ A standard eljárásokhoz való ragaszkodást nehezebb utólag kritizálni, ezért az utólagos okoskodás torzítás azok használatára és kockázatkerülésre ösztönzi a döntéshozókat. Itt jól látszik, társadalmilag komoly költsége van annak, ha a jog nem tud kompenzálni egy adott kognitív torzítást.

---

⁴⁹ Harley, E. M., Carlsen, K. A., & Loftus, G. R. (2004). The "saw-it-all-along" effect: demonstrations of visual hindsight bias. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 30(5), 960.

⁵⁰ Harley, E. M., Carlsen, K. A., & Loftus, G. R. (2004). The "saw-it-all-along" effect: demonstrations of visual hindsight bias. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 30(5), 960.

⁵¹ Levin, D. T., Drivdahl, S. B., Momen, N., & Beck, M. R. (2002). False predictions about the detectability of visual changes: The role of beliefs about attention, memory, and the continuity of attended objects in causing change blindness. *Consciousness and Cognition*, 11(4), 507-527.

⁵² Baron, J., & Hershey, J. C. (1988). Outcome bias in decision evaluation. *Journal of personality and social psychology*, 54(4), 569. – 578.o.

⁵³ Baron, J., & Hershey, J. C. (1988). Outcome bias in decision evaluation. *Journal of personality and social psychology*, 54(4), 569.

⁵⁴ Cheney, F. W., Posner, K., Caplan, R. A., & Ward, R. J. (1989). Standard of care and anesthesia liability. *Jama*, 261(11), 1599-1603.

⁵⁵ Taragin, M. I., Willett, L. R., Wilczek, A. P., Trout, R., & Carson, J. L. (1992). The Influence of Standard of Care and Severity of Injury on Resolution of Medical Malpractice Claims. *Annals of Internal Medicine*, 117(9), 780-784.

⁵⁶ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 236.o.

⁵⁷ Kahneman, D. (2019). *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó Zrt. – 237.o.

V. Az előreláthatóság általános jogi kérdései

Az utólagos okoskodási torzítás nemcsak az angolszász tort law vagy a műhibaperek sajátos problémája. A jogi eljárások általános természete, hogy a cselekményeket egy olyan utólagos nézőpontból kell megítélnünk, amiben már tisztában vagyunk azok kimenetelével. Csak a kaliforniai jogban szókeresés alapján az „előreláthatóság”, „előrelátás”, „előreláthatatlanság” szó és változatai 193 különböző törvény előírásaiban is megjelennek.⁵⁸ Ahhoz, hogy ezekben a jogi esetekben korrekten járjunk el, az eseményeket egy tiszta ex ante perspektívából kéne értékelnünk, ez azonban nagyon nehéz kognitív mutató egy ex post nézőpontból.⁵⁹ A jogi felelősségnek a magyar jogban is sokszor központi kérdése az ex ante nézőpontból számított kockázatértékelés. A büntetőjogban ez a gondatlanság szabályainál jelenik meg, jelenlegi BTK alapján:

8. § Gondatlanságból követi el a bűncselekményt, aki előre látja cselekményének lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában, vagy cselekménye lehetséges következményeit azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja.

A polgári jogban pedig a kártérítési jog exkulpációs szabályaiban jelenik meg, mely a jelenlegi PTK alapján például:

6:519. § [A felelősség általános szabálya] Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól a károkozó, ha bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható.

6:521. § [Előreláthatóság] Nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia.

6:142. § [Felelősség szerződésszegéssel okozott károkért] Aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.

Szintén a torzítás büvkörébe tartozik a gazdasági társaságok jogában az a jelenség, amikor a vezető tisztségviselők gyakorlatát ítéljük meg utólag.⁶⁰ Mind a hazai civiljogban, mind a büntetőjogban úgy kellene döntenünk a felelősségről, hogy elvonatkoztatunk az adott kimeneteltől. Erre azonban motivációs és egyéb kognitív akadályok miatt képtelenek vagyunk. Például a mi volt a szerződéskötés időpontjában előrelátható, az (L) a formulából, teljesen mást jelent a szerződéskötés időpontjában, mint a károkozás után. Amennyiben a szabályozás nem igazítja ki a torzítást: a jogi rendszer az egyik oldalt a szükségesnél nagyobb elővigyázatosságra ösztönözi a piaci szereplőket, ami a hatékonyság csökkenéséhez vezet, a másik oldalt pedig a szabályozó utólagosan túlbecsüli egyes káros események bekövetkeztének a valószínűségét, és rosszul állítja be a szabályozás súlypontjait. Ráadásul kezelése hiányában a torzítás megbillenti a bizonyítási terhet is, a feleknek a szükségesnél több bizonyítékot kell szolgáltatniuk, hogy ex post meggyőzzék a bíróságot és kiigazítsák a torzítás hatását.

⁵⁸ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). Ex post ≠ ex ante. Law and Human Behavior, 19(1), 89-104. – 102.o

⁵⁹ Teichman, D., & Zamir, E. (2014). Judicial decision-making: A behavioral perspective. – 10.o.

⁶⁰ Stallard, M. J., & Worthington, D. L. (1998). Reducing the hindsight bias utilizing attorney closing arguments. Law and Human Behavior, 22(6), 671-683.

VI. Nem nyilvánvalóság a szabadalmi jogban

Lényeges eme kognitív torzítás a szabadalmi jog területén, ugyanis érintett a feltalálói tevékenység nemzetközileg egységesült küszöbkritériuma is, a „nem-nyilvánvalóság” próbája.⁶¹ Egy olyan kimagasló jogi védelmet, mint például egy iparjogvédelmi monopólium csak olyan találmányoknak adunk, amelyek nem triviálisak, a mögöttük lévő feltalálói munka kimagasló és így komoly előnyöket jelent a társadalom számára.⁶² A szabályozás logikus, de sajnos ugyanazt a kognitív csapdát rejti: úgy kell megítélnünk, hogy egy találmány nyilvánvaló-e, hogy már feltalálták azt. Nehéz ez egy olyan világban, ahol amit ismerünk a jelenben, egyértelműnek érzünk a múltban. Az ember pszichés szerkezetéből fakadóan nem tud csak úgy visszarepülni egy korba, amiben még nem ismerték a találmányt.

Fentit a kutatók egy kísérletben is demonstrálták. A résztvevő joghallgatók egy adott forgatókönyvet kaptak, ami tartalmazta az információkat a találmánnyal érintett szakterületről, a technika állásáról, különféle kapcsolódó információkról, és a konkrét problémának a leírását, amin a feltaláló dolgozott. Látták tehát a feltaláló helyzetét a feltalálás előtti pillanatban, és meg kellett becsülniük: 1. mennyire nyilvánvaló egy találmány létrehozása az adott problémára, és 2. mennyire valószínű, hogy a feltaláló ezt fel fogja találni (ex ante perspektíva). A forgatókönyvek tényleges szabadalmakon alapultak, amiket a nem-nyilvánvalóságuk alapján vitattak a bíróságon. A joghallgatók egy részének ugyanezeket a forgatókönyveket adták, tehát ugyanazon tényállási elemek mellett döntöttek, de a végén egy mondatban leírták nekik, hogy a találmányt feltalálták, és hogy mi az pontosan (ex post perspektíva). Míg a feltalálás előtti perspektívában a résztvevők 23, illetve 24 százaléka gondolta úgy, hogy a találmány nyilvánvaló, a találmány ismeretében, ex post az első találmány esetén már 76, a második találmány esetén 59 százalék mondta azt, hogy nyilvánvaló.⁶³ Azaz, míg az feltalálás előtti perspektívában az embereknek csak a negyede találta nyilvánvalónak azt, ez közel háromnegyedre emelkedett a feltalálás utáni nézőpontból.

A fenti szám kifejezetten magas, tekintve hogy a többi jogi kontextusban folytatott utólagos okoskodás torzítás kísérletben az esemény előtti és esemény utáni vélemények váltakozása 24 és 34 százalék között mozgott.⁶⁴ Guthrie és munkatársai kutatásában a bírák 24%-a változtatta meg döntését perspektívától függően⁶⁵; Hastie és munkatársai kutatásában az esküdtek 24%-a változtatta meg döntését büntető kártérítés tekintetében⁶⁶; Kamin és Rachlinski kutatásában az esküdtek 34%-a váltott utólagosan a gondatlanság tekintetében⁶⁷; Stallard és Worthingtonnál pedig szintén a gondatlanságára vonatkozó döntésüket változtatták meg, kicsit kevesebben, a résztvevők 28%-ban.⁶⁸ A hatás a szabadalmi kísérletben ugyanúgy fennmaradt, amikor külön felhívták a résztvevők figyelmét arra, hogy kerüljék az utólagos okoskodás torzítást. Ráadásul, ahogy fentiekben írtam, minél váratlanabb egy kimenetel, annál nagyobb kognitív torzítást hív életre, így a legmeglepőbb találmányok szenvedik el a legnagyobb

---

⁶¹ Jenő, B. (2008). Az enyém, a tied és a miénk a szellemi tulajdonban. Liber amicorum–Ünnepi dolgozatok Gyertyánfy Péter tiszteletére. Budapest, ELTE, 18, 97. – 40.o.

⁶²Mandel, G. N. (2006). Patently non-obvious: Empirical demonstration that the hindsight bias renders patent decisions irrational. Ohio St. LJ, 67, 1391. - 1393.o.

⁶³ Mandel, G. N. (2006). Patently non-obvious: Empirical demonstration that the hindsight bias renders patent decisions irrational. Ohio St. LJ, 67, 1391. – 1409.o.

⁶⁴ Mandel, G. N. (2006). Patently non-obvious: Empirical demonstration that the hindsight bias renders patent decisions irrational. Ohio St. LJ, 67, 1391. – supra note 63 -

⁶⁵ Guthrie, C., Rachlinski, J. J., & Wistrich, A. J. (2000). Inside the judicial mind. Cornell L. Rev., 86, 777.

⁶⁶ Hastie, R., Schkade, D. A., & Payne, J. W. (1999). Juror judgments in civil cases: Hindsight effects on judgments of liability for punitive damages. Law and Human Behavior, 23(5), 597-614.

⁶⁷ Kamin, K. A., & Rachlinski, J. J. (1995). Ex post ≠ ex ante. Law and Human Behavior, 19(1), 89-104.

⁶⁸ Stallard, M. J., & Worthington, D. L. (1998). Reducing the hindsight bias utilizing attorney closing arguments. Law and Human Behavior, 22(6), 671-683.

károkat.⁶⁹ A szerző szerint ezért a szabadalmi jog különösen igazságtalan a feltalálókkal szemben és így nem is lehet hatékony az utólagos okoskodási torzítás kimagasló hatása miatt. Ha pedig a feltalálóknak rossz ösztönzőket adunk, azzal hasznos innovációktól fosztjuk meg a társadalmat.

VII. A megalapozott gyanú és áldozathibáztatás

Hasonló dinamikájú jogi kérdés, ami abból fakad, hogy sok nyugati országban szükséges egyfajta megalapozott gyanú, amikor a hatóságok beavatkoznak az állampolgárok magánéletébe, például házkutatás vagy gépjármű átkutatása esetén. Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának negyedik alkotmánykiegészítése például tiltja, hogy a hatóságok a polgárokat indokolatlanul zaklassák, és szigorúan előírja, hogy házkutatást csak bűncselekmény alapos gyanúja esetén lehet tartani. A megalapozott gyanú fennállását azonban nehéz utólag helyesen megítélni az utólagos okoskodás torzítás miatt. Ezen cselekmények jogszerűségének vizsgálata során szintén el kellene tudnunk vonatkoztatni a beavatkozás eredményétől. Mi van, ha a rendőrség utólag talál valamilyen terhelő bizonyítékot, amit nem láthatott előre a jogilag elvárt bizonyossággal?

Azt két kutatási is alátámasztotta, hogy esküdtek máshogy értékelik az engedély nélküli rendőrségi akciókat, ha a kimenetelük sikeres.⁷⁰ Egy amerikai bírókkal végzett kutatás viszont ezt nem tudta reprodukálni. A bíróknak egy feltételes ügyet vázoltak fel, amiben egy rendőr meghatározott tények alapján lát egy gyanús kocsit félig nyitott ablakkal, érez valami furcsa szagot, ami metamfetaminra emlékezteti, stb – kér egy kutatási engedélyt egy gépjárműre. A kontroll csoportnak ebből a múltbeli perspektívából kellett megválaszolnia, kiadja-e a kutatási engedélyt, tehát megalapozott-e a gyanú. A kísérleti csoport ezután megkapja ugyanezt a leíratot, csak a jövőbeli perspektívából, ahol a rendőr átkutatta az gépjárművet, és talált benne egy löfegyvert, illetve illegális kábítószerket. Tehát a változó perspektíva hat-e a gyanú megalapozottságára?⁷¹ Az amerikai bírók ebben a kísérletben a kutatókat is meglepték jó teljesítményükkel, mivel kifejezetten alacsony különbség mutatkozott a két csoport bírái között.⁷² Talán a bírók ebben az esetben azért mutatnak az általánostól eltérő mintázatot, mert egy nagyon mély alkotmányos alapjogról van szó a szemükben, ami miatt kiemelt kognitív kompenzációra is képesek.

Ugyanezt a kognitív torzítást tartják részben felelősnek a leginkább szexuális bűncselekményeknél népszerű áldozathibáztatási narratíva kialakulásáért is.⁷³ Az áldozat magatartását utólag sokkal „provokatívabbnak” látjuk, hiszen túlértékeljük annak kockázatát a bűncselekmény tudatában. Miért állt szóba azzal a férfivel, hiszen az a férfi egy erőszakoló! Csak éppen ezt abban az időpontban senki sem tudta róla. Itt sem fogunk hatékonyan elvonatkoztatni az utólagos perspektívától és fair módon megítélni az áldozat múltbeli magatartását. Bár a büntetőjogi felelősséget általában nem semlegesíti, a büntetés kiszabása

---

⁶⁹ Mandel, G. N. (2006). Patently non-obvious: Empirical demonstration that the hindsight bias renders patent decisions irrational. *Ohio St. LJ*, 67, 1391. – 1405.o.

⁷⁰ Kagehiro, D. K., Taylor, R. B., Laufer, W. S., & Harland, A. T. (1991). Hindsight bias and third-party consentors to warrantless police searches. *Law and Human Behavior*, 15(3), 305-314. ; Casper, J. D., Benedict, K., & Perry, J. L. (1988). The tort remedy in search and seizure cases: a case study in juror decision making. *Law & Social Inquiry*, 13(2), 279-303.

⁷¹ Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. - 1314-1316.o.

⁷² Wistrich, A. J., Guthrie, C., & Rachlinski, J. J. (2005). Can judges ignore inadmissible information? The difficulty of deliberately disregarding. *University of Pennsylvania Law Review*, 1251-1345. - 1317-18

⁷³ Carli, L. L., & Leonard, J. B. (1989). The effect of hindsight on victim derogation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8(3), 331-343.

szempontjából a sértetti közrehatásnak a hazai jog szempontjából is van jelentősége.⁷⁴ Ugyanígy, a károsulti közrehatás a polgári jogi igények tekintetében is lehet releváns. Ezeknek a közrehatási magatartásoknak az értékelésekor is feltételezhető, hogy a torzításból fakadóan hibás ítéleteket hozhatunk.

VIII. Normatív tanulságok és kérdések

Hogy az utólagos okoskodás torzítás elleni technikák mennyire sikeresek, arról eltérő álláspontok találhatók a szakirodalomban.⁷⁵ Úgy tűnik, a torzítást csökkentő eszközök sokszor egyáltalán nem, vagy csak nagyon alacsony határfokon működnek. A pszichológusok ezért inkább szkeptikusak a torzítás kiküszöbölhetőségével kapcsolatban. Az összkép alapján én mégis azt gondolom, a különböző instrukciók, amik alternatív kimenetek kialakítását vagy megérvelését tartalmazzák, csökkenthetik a torzítást. Így például egy ügyvéd sikeresen veheti fel a küzdelmet alternatív forgatókönyvek bemutatásával, a torzítás jelenségének elmagyarázásával.⁷⁶ A bíró ugyanígy segítheti a kompenzációt saját döntéshozatala során, ha maga kitalál és megérvel lehetséges eltérő kimeneteket. Ehhez képest speciálisabb lehetőség, amit Jolls, Sunstein és Thaler műhibaperekben javasol. Amennyiben két kockázatos lehetőség közötti választásról van szó (pl. császármetszés vagy természetes szülés), az esküdtek a döntésüket csak az ex ante tények alapján hozzák meg, a kimenet ismerete nélkül, így a torzítás kiküszöbölhető lenne.⁷⁷ Ez akár bírósági rendszerben is elképzelhető, ha bizonyos ügyek ítélezését megosztjuk két bíró között. Ez a torzításellenes technika azonban csak egyértelmű alternatívák közötti döntések esetén alkalmazható.

A kérdést nem csak eljárásjogi, hanem anyagi jogi oldalról is meg lehet fogni. Amennyiben különböző, előre legyártott, konkrét sz tenderdeket alkalmazunk a felelősség megállapítására, azzal kivédjük az ex post értékelés adta kognitív torzításokat.⁷⁸ Ez azonban gyakorlati nehézségeket, jogi rugalmatlanságot, a piaci szereplők részéről pedig az elővigyázatosság csökkenését eredményezheti, mert a sz tenderdek alkalmazásával automatikusan el tudják kerülni a felelősséget. USA-ban mégis vannak ilyen törvény által létrehozott biztonsági zónák, főleg a termékfelelősségi ügyekben, és sokan szeretnék bevezetni hasonlókat a műhibaperek vonatkozásában.⁷⁹

Egy másik hasonló technika a felelősség teljes kikapcsolása bizonyos kondíciók esetén. Így például az USA-ban is életben lévő esetjogi doktrína, a Business Judgment Rule (BJR) alapján, a vállalati vezetők döntései nem vizsgálhatók a bíróság által, amennyiben a

---

⁷⁴ PL még a BH 1993. 281. – „A nemi erkölcs elleni bűncselekmények elbírálása során a sértett könnyelmű, meggondolatlan magatartását - mint közreható tényezőt - általában enyhítő körülményként kell figyelembe venni [Btk. 83. §, 197. § (1) bek., 12. sz. Irányelv B/3. pont].”

⁷⁵ Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 364-366.o.

⁷⁶ Stallard, M. J., & Worthington, D. L. (1998). Reducing the hindsight bias utilizing attorney closing arguments. *Law and Human Behavior*, 22(6), 671-683.

⁷⁷ Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 366.o.

⁷⁸ Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 367.o.

⁷⁹ Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 368.o.

tisztségviselő megfelel bizonyos jóhiszeműségi kritériumoknak.⁸⁰ Bár praktikus lehet vezető tisztviselők döntéseinek tartalmi vizsgálata, az utólagos okoskodási torzítás mellett nagy kockázatot rejt, mivel a vállalati vezetők döntéseiben folyamatosan kockázati trade offokat kell végezni. Egy lehetséges megoldás még, amit az Izraeli gazdasági törvényének engednek meg meghatározott kockázatos vállalati intézkedések esetén.⁸¹ A cég itt a döntés előtt, ex ante kérheti a bíróságot, hogy hozzon arról „ítéletet”, így a kimeneteli torzítást teljesen ki tudja kerülni a későbbi eljárás során. Ez a megoldás bár teljesen tűnik, kiterjesztése nagyon költséges lenne. A civiljogban a fentiekkel analóg módon a felek megpróbálhatnak egyszerűen kiszerezni a torzítás hatása alól azzal, hogy ex ante megállapítanak maguknak elvárhatósági sztenderdeket és korlátokat.⁸²

A normatív tanulság tehát a jogpszichológia oldaláról nem egyértelmű. A jogászai gondolkodás szempontjából mindenesetre fontos a tudatosság. Tisztában kell lennünk szerkezeti hibáinkkal. Mindig igyekezzünk a döntéshozó döntéshozatali helyzetébe belehelyezkedni, meg kell próbálni minél inkább elvonatkoztatni a kimenetektől, el kell képzelni például milyen alternatív kimenetelei lehettek volna egy adott eseménynek. Tartsuk folyamatosan szemmel: jó döntések is vezethetnek rossz eredményre!

---

⁸⁰ Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 368.o.

⁸¹ Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 369.o.

⁸² Teichman, D. (2014). The hindsight bias and the law in hindsight. In E. Zamir & D. Teichman (Eds.), Oxford handbooks. The Oxford handbook of behavioral economics and the law (p. 354–373). Oxford University Press. – 369.o.